

Terapie jako dialogická konverzace

Dialog... je přesně to, co nás osvobozuje od autoritativních tvrzení těch, kteří jsou v pozici vědoucích.

G. B. MADISON

Dialogická mysl se může zhroutit, pokud se pokouší o dialogický tanec s monologickým rozumem.

STEIN BRATEN

TRANSFORMATIVNÍ POVAHA DIALOGICKÉ KONVERZACE

Mým dlouholetým zájmem je snaha o porozumění a zároveň utváření horizontu, na kterém by bylo možné zachytit povahu a podstatu terapeutických konverzací a konverzací o terapii, do kterých jsem zapojena. Domnívám se, že konverzace je nejdůležitějším nástrojem pro utváření významu; postupně jsem však zjistila, že ne všechny konverzace vedou ke vzniku nových významů. Proto mě zajímalo, co je na konverzaci, která má potenciál pro rozvoj nového významu, tak mimořádného? Dávám svým studentům úkol, aby se zamysleli nad svým každodenním životem a vybavili si takové momenty, kdy jim rozhovor s někým pomohl vidět určitou situaci v jiném světle, přinesl novou myšlenku nebo jim dal pocit svobody či naděje; jak se tyto konverzace lišily od jiných, které nápomocné nebyly?

Z postmoderního hlediska má veškeré lidské jednání záměr a je zasazené do sociohistorické reality, která je utvářena a přetvářena jazykem a prostřednictvím jazyka ji také můžeme poznávat. Nejsme pouze pasivními příjemci požadavků psychické nebo biologické struktury, nejsme ani pouhým výsledkem vnějších omezení daného kontextu nebo zpětnovazebních mechanismů. Lidské systémy, ať už jednoduché či komplexní, nemají podobu neměnné mechanické struktury. Jsme záměrně jednající osoby, které vytvářejí samy sebe a své okolní prostředí v ustavičné komunikativní interakci s ostatními. Tato nikdy nekončící evoluce významu a reality spočívá především v dialogu a symbolické interakci. Veškeré sociální jednání si můžeme představit jako důsledek systému jednajících osob, které koordinují – zasazují do sebe a propojují – vlastní chování a chování k druhým skrze interpretativní a narativní procesy. Žijeme vzájemně vyprávěné životy.

Z tohoto postmoderního, interpretativního a narativního pohledu je konverzace lingvistický fenomén: proces tvorby významu. Její transformativní povaha¹ spočívá v dialogickém způsobu konverzací a v její schopnosti obnovit spojení mezi různými událostmi našich životů pod vlivem nového a odlišného významu. Prostřednictvím konverzací vzniká význam, který je jedinečný a relevantní pro danou situaci a pro lidi, kteří

jsou v ní zapojeni. To znamená, že změna vzniká uvnitř a s pomocí nových popisů situace, které jsou důsledkem vyprávění a převyprávění známých příběhů. Toto vyprávění a převyprávění nevede pouze ke vzniku nových příběhů, ale samotný člověk se ve vztahu k nim mění: mění se jeho vyprávějíci (angl. narrating) self.

Terapii můžeme charakterizovat jako konverzaci/dialog odehrávající se (nahlas) mezi klientem a terapeutem a (potichu) uvnitř klienta a terapeuta. Nazývám tento proces *dialogickou konverzací*; dialogická konverzace je tvůrčí proces, při němž vznikají nové významy – různé způsoby porozumění, nalézání smyslu, vyjádření žité zkušenosti – a jsou tímto procesem vzájemně vytvářeny. Současně vede terapeutická konverzace (nevyhnutelně spjatá s konverzacemi odehrávajícími se mimo terapeutickou místnost) a ona nová kvalita, která z ní vyplývá, k vlastní síle jednat a rozpuštění problému.

Terapeutické konverzace a změna

Principem terapie je nalézání nových způsobů jak vést dialog o takových úsecích příběhů klientů – tj. jejich životů –, které jsou zdrojem obav nebo neklidu. Cílem potom není najít nové poznání nebo informace, ale společně zformovat nové významy a způsoby porozumění. Úspěšná terapie pro mě znamená odhalení konstruované historie a autobiografie prostřednictvím společného zkoumání známých, již vyprávěných příběhů a zároveň spoluvytváření nových, dosud nevyprávěných příběhů (Anderson and Goolishian, 1988b, 1990a; Goolishian and Anderson, 1987a). Tato rozvíjející se a společně utvářená osobní vyprávění o identitě míří k novému významu, nové historii, novému dialogu, a tudíž i k nové budoucnosti. Konverzace musí umožnit *transformaci vyprávějícího self* klienta právě v tomto smyslu. Jak píše Shotter (1994):

Terapie spočívá v tom, že získáváme přístup k jazyku, v němž se můžeme za sebe sami sobě zodpovídat. ... „Terapie“ tohoto druhu není nikdy u konce; pořád budou existovat další možná „propojení“ mezi prvky naší minulosti, která budou odkryta našimi budoucími projekty jako nám dosud neznámá. Ale klíčový je právě ten způsob, jakým si lidé vybavují svoji minulost jako výsledek potřeby kráčet „vstříc“ zájmu o budoucnost, a tím „přebudovat“ to, co bylo – nikoli způsob, jakým musí kráčet „ven z“ neměnné minulosti –, a to nejen v psychoterapii, ale i v jiných situacích, kdy se setkáváme s tím, co Wittgenstein chápal jako nemoc dnešní doby. Základní aspekt této choroby je podle něj ukryt v naší neschopnosti žasnout, ... v naší neschopnosti poznat, že to zvláštní, jedinečné, nové, neznámé a neobyčejné leží skryto přímo uvnitř naší každodenní světské činnosti. (s.11–12)

V terapeutické konverzaci, interpretativním procesu, jehož přirozeným a spontánním důsledkem je změna, podstupují jak klient, tak terapeut riziko, že se změní. Oba riskují transformaci vlastních self. Jinak řečeno, není možné, aby se terapeut nezměnil. Lorraine Code (1988) tvrdí: „Na rozdíl od zdvořilé konverzace či nepřátelské konfrontace se v přirozeném dialogu mění oba účastníci.“ (s. 188)

Co je potom přesně dialogická konverzace? Jaká je podstata její transformativní povahy? Jak se tento způsob terapeutické konverzace liší od té, ve které se nic nového neobjevuje? Jak se člověk, jeho vyprávějíci self, proměňuje ve vztahu k příběhu? Jak to vypadá a jaké to je, když člověk vede dialogickou konverzaci s druhým člověkem nebo sám se sebou? Jaký, pokud vůbec nějaký, je rozdíl mezi konverzací s přítelem a terapeutem? Čím to bylo, že rozhovory mezi Sabrinou a Jane byly tak přínosné? Nejdříve se ale obrátíme k obecnému pojetí konverzace: Co je to tedy konverzace?

KONVERZACE

Konverzace je víc než pouhé povídání. Ve svém nejhlubším smyslu může být považována za samu podstatu naší existence. Pro Roma Harrého je „primární lidskou realitou osoba v konverzaci“ (1983, s. 58). Podobně o tom píše Shotter (1993a):

Život ve své vlastní podstatě je dialogický. Žít znamená účastnit se dialogu: klást otázky, věnovat druhému pozornost, odpovídat, souhlasit, a tak dále... Od těch, kterým je tato možnost odepřena, můžeme přinejmenším očekávat pocity ponížení a zlobu. (s. 62)

Jednoduše definovat konverzaci není možné, protože konverzace neexistuje jako věc sama o sobě (Searle, 1992). Každá konverzace vzniká a utváří se na okamžité bázi, krok za krokem, a dá se pokaždé charakterizovat jen vzhledem ke kontextu, účastníkům a okolnostem. Přesto však nabízím základní charakteristiky všech konverzací:

1. Všichni účastníci vstupují do konverzace s určitým rámcem, který zahrnuje to, co si přinášejí ze svých každodenních životů, například osobní identitu.
2. Každá konverzace se odehrává uvnitř určitého kontextu, například aktuálního (bezprostředního osobního) nebo všeobecného (kulturního, sociálního, historického).
3. Každá konverzace je zasazena do celého spektra dalších konverzací, minulých i budoucích, stává se jejich součástí, je jimi ovlivněna a sama je také ovlivňuje – žádná konverzace není jednotlivou událostí.
4. Každá konverzace má záměr, očekávání a úmysly, k nimž přispívají všichni účastníci.
5. Každá vnější, hlasitá konverzace mezi účastníky zahrnuje i vnitřní, tiché konverzace uvnitř účastníků.

Přestože tyto charakteristiky platí pro více typů konverzací, abychom porozuměli transformativnímu potenciálu konverzace obecně a specificky potom terapeutické konverzaci, zdá se mi užitečné rozlišovat mezi dvěma typy konverzací: těmi, při nichž vzniká nový význam, a těmi, při nichž nevzniká. Nazývám je dialogickými a monologickými konverzacemi. Začneme s dialogickými konverzacemi. Jaká je jejich podstata?

DIALOGICKÁ KONVERZACE: SDÍLENÉ ZKOUMÁNÍ

Dialogická konverzace – v terapii i v jiných kontextech – se vyznačuje *sdíleným zkoumáním* (*shared inquiry*): koordinovaným jednáním, při kterém na sebe neustále reagujeme a vzájemně se ovlivňujeme; vyměňujeme si názory, myšlenky, předsudky, vzpomínky, postřehy, pocity, emoce... a diskutujeme o nich. Sdílené zkoumání je proces, jehož účastníci se ocitají v proměnlivém režimu, který vystihují termíny jako: *uvnitř a spolu*, oboustrannost, vzájemný vztah dávat-brát (Anderson and Goolishian, 1988b; Goolishian and Anderson, 1987a). To je charakteristické pro konverzaci, v níž lidé mluví jeden s druhým, spíše než jeden *ke* druhému. V tomto konverzačním uspořádání účastníci netvrdí, že vědí přesně, co druhá osoba říká, co má na mysli nebo co si přeje; každý se spíše cítí zavázán k tomu, aby to zjistil a aby zkusil druhému porozumět tím, že se s ním domlouvá o významech pomocí jazyka. Jazyk ožívá v momentě, kdy se účastníci zapojují do přirozené reciproční výměny vzájemných úhlů pohledu, aby porozuměli tématům, o kterých se mluví, a aby s ostatními

dosáhli nějakého záměru (Gadamer, 1975). Hledat porozumění a utvářet význam skrze sdílené zkoumání je podstatou dialogického procesu i přístupu spolupracujících jazykových systémů. Sdílené zkoumání má několik základních rysů: dialogický prostor, vzájemné objevování a rozvoj, porozumění z nitra konverzace, vnitřní dialog, rozvíjení a mluvení o dosud nevyřčeném, konverzační pozadí, příslušnost ke konverzaci a sdílenou záměrnost.

Dialogický prostor

Jednou z podmínek sdíleného zkoumání je *dialogický prostor (dialogical space)* – metaforicky myšlený prostor mezi účastníky konverzace a uvnitř nich (Anderson and Goolishian, 1988b; Goolishian and Anderson, 1987a). Dialogický prostor označuje místo uvnitř myšlenek jedince, kde se zvažují různé nápady, přesvědčení a názory; oproti tomu v *monologickém prostoru* (viz Braten, 1987, 1988) je myšlenka nebo soustava myšlenek statická a brání vstupu myšlenek jiných. Dialogický prostor či konverzační kontext je zásadní pro rozvoj tvůrčího procesu, který napomáhá rozvoji fluidních, proměnlivých myšlenek a činností. Je to podobné, jako když irští terapeuti McCarthy a Byrne (1988) používají irskou mytologii Páté provincie: ta představuje imaginární místo, kde se členové čtyř provincií „polapení v síti konfliktu a soupeření, odkud se zdá, že není úniku“ setkají s „dis-pozicí“ (McCarthy and Byrne, 1988, s. 189).² *Dispozice* zde označuje dialog nebo konverzaci. Méně poeticky, ale přesto metaforicky zdůrazňuje také Searle (1992) relevanci prostoru ve struktuře konverzací: „Každé řečové jednání otevírá *prostor možností*‘ [můj důraz] pro vhodné citlivě reagující řečové jednání.“ (s. 8) Dialogická konverzace/terapie nabízí prostor/kontext, který v každodenním prostoru/kontextu klienta nemusí být přítomen. To klade na terapeuta požadavek, aby dokázal vytvářet nebo udržovat dialogický prostor, ve kterém může druhá osoba, slovy Shottera (1995b) „volně přecházet mezi celou škálou možností“ (s. 68). Bez existence dialogického prostoru nemůže být známý příběh vyprávěn tak, aby vznikla možnost pro transformaci ve vyprávěném příběhu a self.

Vzájemné objevování a rozvoj

Terapeutická konverzace je vzájemnou snahou o porozumění a o rozvíjení sdílených významů s cílem naplnit účel, který přivedl klienta a terapeuta dohromady a ke kterému je namířena klientova pozornost. Je to mechanismus, s jehož pomocí se klient a terapeut podílí na *sdíleném zkoumání: vzájemném bádání*, které na jedné straně obsahuje objevování známého (například to, co se klient pokouší terapeutovi vylíčit – svůj příběh, postoj k problému, možnosti řešení) a na straně druhé rozvíjení nového (například nových významů, skutečností a vyprávění).

Terapeutovo učení vede ke sdílenému zkoumání. Proces sdíleného zkoumání je od počátku řízen souvislostmi konverzace, přičemž se terapeut přirozeným, ohleduplným a otevřeným způsobem dozvídá o zkušenostech druhé osoby prostřednictvím jejího příběhu. To, co začíná jako učení o klientovi, začíná postupně vzbuzovat i klientovu zvědavost a pobízí jej, aby se připojil k terapeutovi v rámci společného zkoumání relevantních témat. S tím, jak se terapeut začíná dozvídat stále více o příběhu klienta a začíná mu rozumět – jeho/jejím pohledům, zkušenostem, požadavkům –, přechází tento terapeutův režim učení, původně sekvence otázka-sdílení-poslouchání, do konverzačního procesu charakterizovaného sdíleným zkoumáním. Společně s tím, jak se rozvíjí sdílené zkoumání, začínají se měnit ustálené, strnulé či monologické konstrukce. V tomto objevném a kreativním procesu uzavírají klient a terapeut *konverzační partnerství*, vzájemný vztah při vyprávění, zkoumání,

interpretování a hledání nové narativity. Terapie se stává spolupracující; podobně jako v Shotterově (1994) popisu tohoto procesu, klient přísluší *ke* konverzaci a je účastníkem v konverzaci tím, jak s terapeutem usiluje o porozumění a o způsob interpretace.

Sdílené zkoumání je nezbytné pro rozvoj porozumění, které reflektuje vlastní porozumění klienta a vyvěrá z něj, z jeho vyprávění v první osobě. Na prvním místě je vždy klientovo vyprávění, nikoliv moje teoretické popisy a úvahy. Všechno, co vyplyne z terapeutické konverzace, musí mít svůj původ právě zde a musí být zarámováno a determinováno všemi osobami zahrnutými do konverzace, spíše než externími teoriemi. To je spolupráce. Moje role terapeuta je účastnit se s klientem na lingvistických popisech jeho nebo jejích relevantních životních událostí a zkušeností vyprávěných v první osobě. Shotter (1993a) popisuje tuto formu konverzace, o které jsme Harry Goolishian a já (Anderson, 1990; Anderson and Goolishian, 1988b, 1992) psali, takto:

Chtějí otevřít „prostor“ pro takovou formu konverzace, ve které je slyšet hlas klienta v první osobě, prostor, ve kterém mohou klienti vyjádřit, „kdo“ *jsou*, prostor, ve kterém mohou určitým způsobem komunikovat o tom, jaké to je *být* takovými, jakými jsou, a o tom, jak prožívají svůj jedinečný zproblematizovaný svět. (Shotter, 1993a, s. 118)

Podobným způsobem představuje Braten (1984) dialog, ve kterém všichni účastníci vytvářejí místo pro kreativitu a uvědomění druhého, jako intersubjektivní.³ Terapeut je pouze „částí cirkulárního interaktivního systému“ (Gadamer, 1975, s. 361), pouze částí „významového cyklu“ (Gadamer, 1988), dialogického procesu, skrze nějž se odvíjí interpretace a začíná u prekonceptí a předchozích porozumění terapeuta (Heidegger, 1962).⁴ Znamená to, že vznikající význam je ovlivňován tím, co si klient a terapeut s sebou přinášejí do konverzace, a tím, jak o tom spolu komunikují. Vznik nového významu potom záleží na novosti (ne-vědění) toho, co terapeut uslyší, a na jeho schopnosti být simultánně přítomen jak ve vnitřní, tak vnější konverzaci. Gadamer (1988) to vyjadřuje takto:

Osoba, která se snaží porozumět textu, je připravena, že jí ten text něco řekne. Proto musí být hermeneuticky školená mysl od začátku citlivá k jedné vlastnosti textu, kterou je novost. Přitom tento druh citlivosti nezahrnuje ani „neutralitu“ v případě objektu, ani vymazání jedincova self, ale spíše zvědomění předsudků člověka, tak aby se daný text mohl prezentovat v celé své novosti a aby mohl postavit svoji vlastní pravdu proti dřívějším významům. (s. 238)⁵

Porozumění zevnitř konverzace

Porozumění je v kterékoliv konverzaci obklopeno kontextem dané konverzace a je vždy jedinečné pro tento kontext (Garfinkel, 1967; Shotter, 1993a). Musí být získáno uvnitř vývoje samotné konverzace a může být získáno jen těmi, kteří jsou v ní zahrnuti (Garfinkel, 1967), nikdy ne pozorovatelem. Podobné tvrzení předkládá David Hoy (1986), když píše o hermeneutickém porozumění: „neexistuje žádné zvýhodněné hledisko pro porozumění“ (s. 399). Například terapeuti (případně supervizoři, konzultanti nebo členové týmu) často hovoří o „metapozici“, čímž odkazují ke zvýhodněné pozici nad nebo mimo určitou událost (například za jednosměrným zrcadlem). Nemůžeme být „meta-“ k nějaké události nebo k terapeutické konverzaci. Prostě se jí účastníme; to znamená, že ji pozorujeme, posloucháme nebo do ní přímo zasahujeme z různých pozic, různých úhlů, z různých předchozích porozumění. Každá pozice je jednou z mnoha možných. Každá osoba se konverzace účastní

z jedinečné perspektivy a s různou zkušeností; ty mohou být z mnoha důvodů zcela odlišné od ostatních účastníků. To je částečně důvodem, proč se zkušenosti terapeuta v terapeutické místnosti a pozorovatelů za jednosměrným zrcadlem často liší. Je to jedno z možných vysvětlení, proč může jedna a ta samá konzultace přinášet tak rozdílné zkušenosti pro pracovníka z oddělení péče o děti, rodiče a terapeuta anebo proč matčin popis večere s přítelem její dcery může být tak odlišný od zážitků dcery nebo jejího přítele.

Jsme interpretativní bytosti, i když ne v tradičním psychoterapeutickém smyslu. Lépe řečeno, porozumění je *interpretativní proces*, vyprávění, jehož cíl je dobře vystižen německým slovem *deutung*: uchopení hlubšího smyslu nebo důležitosti. V procesu interpretace, v procesu uchopení hlubšího smyslu či důležitosti, je příběhu druhé osoby dodán význam. Shotter (1984, 1993a) popisuje dialogickou povahu konverzace jako „společné jednání“ („joint action“), ve kterém „lidé koordinují svoji aktivitu ve spojení s aktivitami druhých a ‚odpovídají‘ jim tím, co dělají, co jako jednotlivci chtějí dělat, a co nakonec udělají“ (Shotter, 1993a, s. 39). Jedním z důsledků společného jednání je, že

vlivy, které tvarují to, jak budou slova řečena, nemají vždy původ v samotném mluvčím. Dokonce i akt vyřčení slova je za normálních okolností společným jednáním: přímo v okamžiku vyslovení je tento akt vystaven vlivům druhých osob, minulých i současných, a jejich vlivy v něm mohou být také patrné. (Shotter, 1995b, s. 66–67)

Je možné dostat se blízko ke zkušenosti druhé osoby, ale nikdy zcela nepochopíme, co daná zkušenost pro tuto osobu znamená. Můžeme dosáhnout pouze přibližného porozumění skrze to, co si myslíme, co člověk říká. Porozumění neznámá naprostou, bezpodmínečnou shodu. Jedna osoba (například klient) může pouze připustit, že si myslí, že jí druhá osoba (například terapeut) do určité míry rozumí. Když ale nedochází ani k přibližnému porozumění, může to být částečně kvůli tomu, že neklademe ty *pravé* otázky, nedáváme ty *pravé* odpovědi nebo nemáme k dispozici ten *pravý kontext*, o který bychom se pro tuto dialogickou výměnu mohli opřít. *Pravé* však neznámá správné, ale spíše vhodné nebo koherentní. Úplné porozumění není nikdy možné, hlavně kvůli tomu, že skrze interaktivní proces vyprávění a převyprávění zkušeností se vypravěčův (například klientův) příběh včetně jeho zkušeností a chápání mění a stejně tak se mění i příběh posluchače (například terapeuta). V procesu snahy o porozumění se začíná utvářet něco jiného.

Etnograf Harold Garfinkel (1967) je přesvědčen, že v kterékoliv konverzaci odmítají její účastníci porozumět tomu, co je řečeno jiným způsobem, než v termínech významu, který byl společně vyjednaný v lokálním kontextu právě probíhající dialogické konverzace. Podle Garfinkela je porozumění a význam vždy předmětem složitého vyjednávání. To, o čem se v určité konverzaci hovoří, musí vždy zůstat nejasné, dokud se účastníci nezhostí jedné z možností, které si v průběhu konverzace vzájemně nabízejí, aby si vytvořili sdílené porozumění platné pro daný kontext. Z této perspektivy se porozumění stále rozvíjí a je vždy závislé na samotné dialogické události. Proměňující se porozumění je rozvoj nového významu.

Brice Wachterhauser, profesor filozofie (1986a), píše, že podle Gadamera

v průběhu *skutečné, otevřené* konverzace, tedy při konverzaci, ve které účastníci opravdu usilují o porozumění danému tématu a nikoli pouze o „získání bodů navíc“ nebo o „obranu“ své pozice, se mohou například zrodit takové vhledy, metafory a rámce, které mohou znamenat nový způsob vidění věcí, nebo může být nastolen i nový slovník, který pomůže posunout diskuzi na novou úroveň. [důraz přidán] (s. 33)

Vzhledem k tomu, že význam se tvoří s tím, jak konverzace plyne, nemůžeme předpovídat její výsledek. Můžeme spekulovat o tom, kam dojdeme, ale nemůžeme nic zaručit. „V přirozeném dialogu posouvají významy, které v něm vznikají, každého účastníka směrem ke způsobům porozumění, které předem nezamýšlel ani neočekával.“ (Wachterhauser, 1986b, s. 227) *Logika* dialogu s sebou často nese možnosti významu, které se zrodí pouze v daném kontextu. To je kouzlo dialogu.

Vnitřní dialog

Konverzace je vedena v jazyce. Když hovoříme, současně si aktivně připravujeme a formulujeme naše odpovědi. Svoje myšlenky potom převádíme do slov. Ruský psycholog Lev Vygotskij⁶ (1986) hovoří ve svém díle *Myšlení a řeč* o tomto procesu myšlení-ve-slozech jako o interaktivní povaze myšlení a jazyka. Toto vytváření smyslu, přikládání významu a vyřčení myšlenek nahlas není lineární proces, je to spíše proces dialogického skládání kousků do vzájemného vztahu. Vygotskij nazývá tento proces sociální konstrukce mysli „vnitřní řeč“:

...vztah myšlení k slovu je nikoli věcí, ale především procesem; tento vztah je pohybem od myšlení ke slovu a naopak od slova k myšlence. Představuje ve světle psychologického rozboru rozvíjející se proces, který prochází řadou fází a stadií, podléhá změnám, které mohou podle svých podstatných znaků být nazývány vývojem ve vlastním slova smyslu. (...) Myšlenka není slovem vyjadřována, ale realizuje se v něm. (...) Každá myšlenka se snaží spojit něco s něčím, vytvořit vztah něčeho s něčím. Každé myšlence je vlastní pohyb, proud, rozvíjení, zkrátka každá myšlenka plní jistou funkci, jistou práci, řeší jistý úkol.“ (s. 218)ⁱ

A pokračuje: „Avšak spojitost myšlenky se slovem není původní, jednou provždy danou spojitostí. Vzniká až během vývoje a sama se vyvíjí.“ (s. 255)ⁱⁱ

Novost tedy není výsledkem přesunování kousků vyprávění ze strany na stranu a z jejich různého spojování, aby tím vzniklo, například, nové porozumění minulosti, přestože i toto může samozřejmě nastat. Nové příběhy a nové způsoby jejich vyprávění, které se rodí v našich rozhovorech s klienty, nejsou výsledkem vynalézavé improvizace nového vyprávění, se kterým přichází terapeut (například na základě teorie nebo jiných normativních konceptů). Jak říká Vygotskij, novost se postupně rozvíjí.

Rozrůstání a vyslovení nevysloveného

Jako terapeuti často přemýšlíme o životních událostech jako o věcech. Jsme vábeni svými teoriemi, abychom uvěřili, že existuje *určitý* příběh o události, *určitá* část, kterou můžeme odhalit, poznat a porozumět jí. Když si myslíme, že známe pointu příběhu, jako bychom si uzavřeli přístup k nevyslovenému, odřízli se od něj. V kapitole „Rozpouštění přílivových vln“ se potkáte s Lee Ann, která se domnívala, že už Carol dobře zná, a v důsledku toho se uzavřela před možnostmi jak svými, tak Carolinými. Takové uzavření je výmluvně ilustrováno Shotterovou citací románu Umberta Eca (1984) *The Name of the Rose* (česky vyšlo jako *Jméno růže*, Praha, 1985): „Nebyla tam žádná zápleтка, a přišel jsem na to nedopatřením.“ (Shotter, 1993a, s. 135)

ⁱ Citováno v překladu Jana Průchy, L. S. Vygotskij, *Myšlení a řeč* (Praha, 1970), s. 252.

ⁱⁱ *ibid*, s. 292.

Filozof Hans Lipps se domnívá, že v každém lingvistickém útvaru je obsažen „okruh nevyjádřeného“ (citováno dle Wachterhauser, 1986a, s. 34); Gadamer (1975) tomu říkal „nekonečnost nevysloveného“ (s. 424–425). Žádná součást komunikace – žádné slovo, fráze, nebo věta – není kompletní, jasná, jednoznačná. Veškerá komunikace s sebou nese nevyslovené významy a možné nové interpretace. Veškeré komunikativní jednání je nekonečným zdrojem pro nová vyjádření a nové významy. Tím pádem je předmět a obsah jakéhokoliv diskurzu, v tomto případě terapie, otevřený evolučním změnám ve významu.

V oblasti terapie nacházíme zdroj *nevysloveného a toho-co-má-být-vysloveno* – okruhu nevyjádřeného – ve vnitřních soukromých myšlenkách a konverzacích klienta. Podobně jako v případě Vygotského (1986) pojetí vnitřní řeči a procesu převádění myšlenek do slov sem zahrnujeme jak myšlenky, které nejsou jasně formulovány, tak ty, které nebyly vysloveny. Je to zdroj, který spočívá zcela ve vynalézavých a kreativních aspektech jazyka a vyprávění, nikoliv v psychické struktuře (například v nevědomí), biologické struktuře (například v mozku), ani v sociální struktuře (například v rodině). Tato příležitost pro změnu spočívá spíše ve schopnosti člověka sdílet s ostatními jazyk a skrze lingvistický proces vytvářet a rozvíjet reality, které mají pro všechny zúčastněné význam a pomocí nichž mohou postupně reorganizovat svoje vzájemné žití a rozvíjet popisy sebe sama, které přinášejí „nové a posilující přístupy k sobě namísto přístupů zneschopňujících“ (Shotter, 1991a).

Z tohoto pohledu je psychoterapie (jako sdílené zkoumání) procesem formování, vyslovování a rozšiřování nevysloveného a toho-co-má-být-vysloveno – rozvíjení nových významů, témat, vyprávění a historií skrze dialog –, ze kterého vyrůstají nové popisy sama sebe. Nicméně, i při sdělování nevysloveného a toho-co-má-být-vysloveno, ve vyprávění a převyprávování, existují stále nekonečné možnosti, které nejsou zcela zřejmé. Shotter (1993a) nás varuje:

Příběhy nám mohou říci, co bychom za určitých okolností *měli* dělat, abychom zasadili naše jednání do určité struktury, ale nesou s sebou nebezpečí, že odhalením při vyprávění příběhů se nám otevře pouze úzký výběr z možností, tak lehce nám mohou zatajit, jaká je celá škála všech možností. (s. 147)

Konverzační pozadí

Myslím si, že Shotterovy koncepty konverzačního pozadí a pocitu příslušnosti nám nabízejí jeden ze způsobů, jak přemýšlet o tvůrčích nebo dialogických konverzacích a jak je odlišit od konverzací omezujících nebo monologických. Vliv na tyto koncepty měla Bachtinova (1986, 1990) konceptualizace lidských bytostí jako *dialogicky a vnímavě propojených* vzájemně mezi sebou a také s *neviditelnou třetí stranou*: „Každý dialog se odehrává jakoby na pozadí vnímavého porozumění neviditelné, a přesto přítomné třetí strany, která stojí nade všemi účastníky dialogu.“ (Bachtin, 1986, s. 126)

Shotter (1995b) předkládá svoje pojetí *sociálního* „konverzačního pozadí“ (s. 52) a tvrdí, že lidé v konverzaci si vzájemně rozumí „nikoli na základě vnitřních mentálních reprezentací, ale *reaktivně* nebo *vnímavě* (*reactively* or *responsively*)“ (s. 49). To znamená, že jsme „*dialogicky* nebo *vnímavě* propojeni jak s předchozím, již vykonaným jednáním, tak i s očekávaným příštím jednáním“ (s. 53). Jakýkoliv výrok, podle Bachtina (1986), „má vždy adresáta“ (s. 126) (přičemž může jít jak o druhého člověka, tak i o naše vlastní self), ale každý výrok také směřuje k předjímané odpovědi specifické, neviditelně přítomné třetí osoby – Druhého či Druhých. Je to jako kdyby „se z nitra pozadí mezi dialogickými partnery zrodil jiný hlas, stvořený samotným dialogem nebo konverzací“ (Shotter, 1995b, s. 50). Tyto tři „formotvorné prvky“ (s. 54) utvářejí sociální konverzační pozadí, které „umožňuje nebo

připouští“ naše jednání (s. 53). Shotter tvrdí, že „vlivy, které strukturují naše jednání, nemůžeme hledat pouze sami v sobě; *ani* v některém z dalších jedinců přítomných v dané situaci; *ani* jednoduše v samotném kontextu odděleném od samotných jednotlivců uvnitř něj“ (s. 53).

Zde je znovu na místě připomenout si Searlův výrok, že „v místním dialogu nebo konverzaci otevírá každé řečové jednání *„prostor možností“* [můj důraz] pro vhodné reagující řečové jednání“ (s. 8). To, co vzniká v tomto prostoru, vzniká na okamžité bázi (Shotter, 1995b) a nemůže být předpovězeno. Například význam je podle Garfinkela (1967) „tendenční“ a nemůže být sjednán s předstihem. *Ty a já* objevujeme význam, a jak Garfinkel zdůrazňuje, můžeme jej objevit *pouze* tehdy, když jdeme spolu.

Podstatou dialogické interakce typu *jit spolu* je to, co Shotter (1995b) nazývá *citlivé naslouchání*: „Spíše než bychom prováděli svůj vnitřní plán, citlivě směřujeme ‚do‘ situace a děláme to, oč nás tato situace ‚žádá‘.“ (s. 62) Prosazuje tím spíše aktivní než pasivní pokus porozumět, přemostit „mezery [a] zábrany [v konverzaci, a toto přemostění nastane, když] to, co jedna osoba říká nebo dělá, žádá od druhého (nebo od té osoby samotné) vysvětlení, odpověď nebo reakci“ (Shotter, 1993a, s. 33). Právě skrze toto úsilí poznávat a vytvářet vzájemná spojení, v němž nemůže nikdo uspět samostatně, vzniká novost (s. 61–62). Podobným způsobem tuto podstatu dialogické interakce konceptualizuje Gergen jako *doplňování* (s. 264–271).⁷

Příslušnost ke konverzaci

Podobně jako Shotter (1993a) si myslím, že *být vnímán* vytváří pocit příslušnosti a spojitosti, nezbytné předpoklady pro dialog:

Protože jednotliví členové skupiny mohou mít *pocit* „příslušnosti“ k „realitě“ této skupiny pouze tehdy, pokud ostatní kolem nich jsou připraveni brát *vážně* to, co říkají a dělají; jinými slovy, pokud se s nimi zachází jako s plnohodnotnými účastníky při spoluvytváření reality dané skupiny a nejsou z ní žádným způsobem vylučováni. Teprve potom budou cítit, že ta realita, ve které žijí, je stejně tak jejich, jako kohokoliv jiného. (s. 39)

O tomto pocitu příslušnosti vypovídají podle mě slova Theresy, když rekapituluje svoji předchozí zkušenost z terapie a hovoří o očekáváních, která měla od terapie současné. Mluví o svém nově nalezeném zjištění, že existuje mnoho způsobů, jak řešit určitý problém a jak využít svoji a terapeutovu moudrost. Na otázku „Cítíte někdy, že se vám snažíme vnutit svůj pohled?“ položenou při evaluačním rozhovoru, řekla:

Ne, spíš naopak, dělali jste se se mnou o své zkušenosti, ale nikdy jste mi nic nevnucovali. V tradičněji založených terapiích [zde odkazuje ke svým zkušenostem z předchozích terapií] jsem měla pocit, že mi terapeut říkal, že nemám pravdu a že si to musím uvědomit. Tady jsem cítila, že se posunuji kupředu a že budu něco nového. V tradičních terapiích to není povoleno, jdete tam, kam vám terapeut říká, abyste šla. Existuje pouze jedna cesta, zvolená terapeutem. Tady si ji volíme společně. ... S vámi jde výzva, energie, „my jsme tým“ a „jsme v tom spolu“ [jako kdybyste řekla pojdme to udělat *společně*] ... [dále hovoří o svém nově nalezeném pocitu síly k jednání] Po pěti letech, kdy jsem byla totálně zahlcena [ve svém problému] jsem myslela, že takovou schopnost už nemám. A uvědomuji si, že to v sobě mám, že to mám celou

dobu. Znovu získávám možnost sebepotvrzení, mohu o sebe pečovat a usmířit se sama se sebou.

Thomas, klient, se kterým se znovu potkáme v kapitole 7, mi vyprávěl o svých zkušenostech s terapeutky a doktorem, kteří mu nerozuměli, říkal mi, jak se cítil smutný a osamělý. V současném terapeutickém týmu naopak s úlevou zjistil, že nachází lidskost a pochopení, takový proces a vztah, ve kterém podle mě cítil, že tam patří. Podle jeho vlastních slov:

Snad poprvé v životě jsem cítil, snad s výjimkou několika blízkých přátel, že mi ti lidé věří. Necítil jsem žádné zlé vibrace, žádné známky v řeči těla nebo ve výrazu tváře, že „toto není pravda“. Nechají mě říct, co chci, a poslouchají. Byl to ale dlouhý proces.

Také studenti se vyjadřovali k pocitu příslušnosti a ne-příslušnosti:

Ta atmosféra na mě působila dojmem: „Odejdi, dokud můžeš.“

Nevěděl jsem, jestli bude možné pokládat otázky a jestli na ně dostanu nějakou odpověď.

Přišel jsem na tento workshop s tím, že budu pouze poslouchat, že budu jenom sedět a dívat se, že budu jen vstřebávat, co ostatní už vědí. Zjistil jsem ale, že *pouze* poslouchat zde není možné... Nikdy ve třídě nemluví..., ale tady si připadám, že jsem vítaný..., chtěl jsem mluvit.

Být součástí tohoto druhu konverzace, jak upozorňuje Shotter, a já se s ním ztotožňuji, „neznamená, že budeme bezmyšlenkovitě pociťovat totální harmonii se všemi okolo nás“ (1993a, s. 39). Být součástí dialogické konverzace nepředpokládá shodu. Dialog spíše vyžaduje, aby vedle sebe mohly existovat známé pohledy, zamlžené dvojznačnosti a pevná stanoviska. Také vyžaduje, aby bylo místo pro vznik alternativních myšlenek a názorů. Proto „*musíme* každému nabízet příležitosti, aby přispěl k vytvoření významu, na kterém se bude možné shodnout“ (Shotter, 1993a, s. 27). Když tato příležitost existuje, můžeme dosáhnout pocitu příslušnosti i bez dosažení shody.

Sdílená záměrnost: Vést konverzaci za účelem

Domnívám se, že veškeré lidské jednání v tom nejširším slova smyslu má určitý úmysl, konverzaci nevyjímaje. Jsme úmyslní aktéři; nemůžeme jednat bez záměru. Veškeré chování je „zaměřené na něco jiného nebo je o něčem jiném než o sobě samém“ (Shotter, 1995b, s. 51): „Hodlám...“, „mám důvod pro...“, nebo „mým cílem je...“ Naše záměry však nestojí osamocně. Z pozice sociálního konstrukcionismu nejsou účel a záměr, podobně jako význam a důvod, neutrální; jsou vztahové. Jsou sociálně konstruované a nemohou být odděleny od svého kontextu. V tomto smyslu rozvíjejí někteří autoři myšlenku sdílené záměrnosti (shared intentionality) (Harré, 1983; Searle, 1992; Shotter, 1993a). Searle (1992) hovoří o všech výrocích ve smyslu záměrnosti.

Jednou z věcí, kterou si musíme v případě konverzací uvědomit, je, že s sebou nesou sdílenou záměrnost. Konverzace jsou paradigmatickým kolektivním jednáním. ... Fenomén sdíleného kolektivního chování je přirozeným sociálním fenoménem a prostupuje značnou část sociálního chování. Tento fakt je nám zastíráván tradičními

prostředky analýzy, které považují veškerou záměrnost za výlučnou záležitost jednotlivce. (s. 21–22)

Shotter (1993a) tvrdí, že společné jednání má „v sobě *záměrnou* kvalitu“ (s. 39). O této kvalitě hovoří jako o posunu od individuální záměrnosti, obvykle spojené s vnitřní mentální aktivitou, ke sdílené záměrnosti, k vnímání nebo jednání směrem k něčemu spíše než jednání směrem z něčeho, a nazývá ji „praktickou záměrností“ (Shotter, 1995b, s. 60).

Co je potom účelem nebo záměrem terapeutické konverzace? Jak se může sdílená záměrnost rozvinout? Terapeut, který se chce účastnit dialogu, musí zachytit podstatu, záměr určitého jednání, myšlenek nebo stanovisek klienta a společně interpretovat jeho zamýšlený význam prostřednictvím konverzačního procesu, spíše než aby tvrdil, že předem známe záměr daného jednání, myšlenky nebo stanoviska. Je však důležité, aby záměry terapeuta byly kompatibilní a relevantní z hlediska záměru a účelu konverzace. Tento účel však není stanoven předem, ale ve stále se proměňujícím a vzájemně vyjednáváním procesu. Důležitost zajištění pokračování a vzájemného vyjednávání záměrnosti – sdílené záměrnosti – je jedním z charakteristických rysů terapeutického dialogu, jak mu rozumím.

OD DIALOGU K MONOLOGU A ZPÁTKY

Při monologu nedávají účastníci jeden druhému příležitost, aby *byli* v konverzaci. Jeden ke druhému nejsou otevření. „Vládne jedna perspektiva a realita se stává uzavřenou“ (Goolishian and Anderson, 1987a, s. 532). Na rozdíl od dialogu zde není prostor pro sdílené zkoumání; prostor ve vztahu je vyčleněn pouze pro jednotlivé perspektivy; nemůže dojít k ničemu novému (Anderson, 1986). Jinde jsem psala o monologu jako o *selhání v konverzaci (breakdowns in conversation)* a zmínila jsem také podmínky, za kterých (například kdy a proč) se dialog může zvrátit do monologu (Anderson, 1986).

Při tomto rozlišení vycházím především z dělení monologu a dialogu podle norského sociologa Steina Bratena (1987):⁸

Myšlení a komunikace, které jsou monologické a při kterých hrozí, že převezmou kontrolu prostřednictvím monopolu jedné jediné perspektivy, na základě které je definována určitá oblast, jsou odlišné od myšlení a komunikace, které jsou dialogické a podporují tak kreativitu a uvědomění prostřednictvím komplementární autonomie perspektiv účastníků. (s. 10)

Jak tvrdí Braten (1988), částečně to pramení z „našich tendencí k psychologické soudržnosti, redukci a uzavřenosti“ (s. 3). Dále tvrdí, že nás socializace naučila vnímat „jednu osobu, která definovala určitou oblast a na jejíchž předpokladech se rozvinulo poznání a kterou tedy chápeme jako zdroj platných výpovědí o dané oblasti“ (Braten, 1988, s.4). Vítězí dominance, ale z expertízy, kterou předkládá, neplynou žádné záruky spravedlivého zacházení.

Podobným způsobem, ovlivněn Bachtinovým pojetím monologu, hovoří Shotter (1993a) o „monologismu“, který „v extrémní podobě popírá existenci jiného vědomí kromě vlastního, vědomí s rovnocennými právy a odpovědnostmi, jiného *já* s rovnocennými právy (sic)“ (s. 62).⁹ A pokračuje citací Bachtina: „Monolog je uzavřený a hluchý k reakci druhého, neočekává ji a nevnímá v ní jakýkoliv *směrodatný* faktor“ (s. 62).

Mým záměrem při rozlišování mezi monologem a dialogem je nepatologizovat jednu stranu (monolog) a nenormalizovat druhou (dialog). Například netvrdím, že nesouhlas je patologický. Netvrdím, že samomluva je nutně monologická. Zkrátka tyto termíny používám,

abych provedla rozlišení mezi různými druhy konverzace obecně, a především potom mezi různými druhy terapeutické konverzace – těmi, ve kterých jsou možnosti pro vnitřní a vnější monology potlačeny, a těmi, ve kterých jsou tyto možnosti posíleny.¹⁰

Selhání

O konverzačním selhání, například v rodině, můžeme přemýšlet tak, že když členové rodiny čelí *nějakému* problému, tak pro ně není neobvyklé, že k *tomuto* problému a jeho odstraňování přistupují z mnohočetných, odlišných realit a jednají s využitím „realistického“ jazyka. Z mnoha důvodů, které jsou specifické pro *tento* problém, členy rodiny a jejich vztahy, v případě, že jejich pohledy nejsou v souladu a nemohou být vzájemně sladěny, začnou na sebe jejich odlišnosti mírně, někdy ne až tak mírně, narážet. Když k tomu dojde, neexistuje už pak společná snaha a situace se může stát neřešitelnou.

Odlišné reality se často rozvíjejí, přecházejí nebo se stupňují až do *soupeřících realit* (*dueling realities*) (Anderson, 1986; Anderson and Goolishian, 1986), souběžně s tím, jak se pozornost a energie členů zaměřuje na obranu vlastního pohledu, přesvědování ostatních o správnosti tohoto pohledu a vnímání pohledů druhých jako neopodstatněných, nebo i šílených. Takové soutěživé jednání může být časem stále rozpornější a více vžité. Přestávají se vést diskuze na základě principu dávat-brát, nejde už o výměnu myšlenek, mediaci předsudků, jednotlivé pohledy jsou pevně usazené, konverzace se neustále opakují, porozumění mezi lidmi přestává existovat a prostor pro souběžnou existenci známých a odlišných pohledů se zužuje. Tato srážka nejednotných pohledů se navíc může stát větším problémem než původní obava nebo téma.

Za těchto okolností a mezi těmito překážkami se konverzační prostor zužuje a dialog upadá do monologu. Je to *jakoby* byla postavena cihlová zeď. „Už nedochází ke křížovému plození myšlenek nebo k protínání perspektiv“ (Anderson, 1986, s. 9), nic se neposunuje, nejsou vytvářeny žádné nové významy. Každá osoba hovoří pouze k sobě a stále opakuje tu samou konverzaci. Výsledkem jsou paralelní vnitřní a vnější monologické konverzace, ve kterých se nikdo necítí respektován, vyslechnut nebo brán vážně. Interakce se stává konverzací, do které nikdo nepatří, nikdo v ní není připojen.

Podobným způsobem se konverzační selhání může přihodit v terapii. Klienti a terapeuti mají své vlastní předsudky, myšlenky a názory. Myšlenky a názory klienta mohou být, a často jsou, neslučitelné s terapeutovými. Pokud k tomu dojde, rozdíly mají potenciál stát se zdrojem neshod, myšlenkových stereotypů nebo nudy, která ohrožuje nebo uzavírá konverzaci. Terapeutovi však nejde o to, aby s ním klient souhlasil nebo aby společně dosáhli konsensu. To není cílem. Neznamená to, že si nevážím konsensu nebo syntézy; spíš se domnívám, že hledání konsensu nebo syntézy uzavírá přístup k bohatosti druhého a nenámého. Pokud terapeut chce, rozdílnosti se dají využít; mohou se stát odrazovými můstkami pro zvědavost, učení a otevřenost ke druhému.

Jako terapeuti máme sklon uvažovat o selhání v terapeutické konverzací jako o slepé uličce nebo jako o *odporu*. Často je to klientovi zdůrazněno a je to přičteno vnitřním charakteristikám jedince nebo skupiny jednotlivců. Rodině je například kladeno za vinu, že je v odporu, anebo jedinec je nařknut z toho, že sabotuje změnu. Chtěla bych zdůraznit, že konverzační selhání je dynamický fenomén vzájemně závislého interakčního procesu, který existuje *mezi* jednotlivci, který existuje *ve* vztahu.

Jakkoli je každé selhání v konverzací interakčním/vztahovým procesem, už dříve jsem (Anderson, 1986) zdůrazňovala slepé uličky z hlediska terapeuta:

a) chybí uvědomění, porozumění a ocenění mnohočetných realit uplatňujících se v dané situaci (včetně vlastních) a b) chybí práce uvnitř těchto realit způsobem, který spíše otevírá proud komunikace, než by ji zužoval, způsobem, který maximalizuje příležitosti, aby myšlenky mohly být spíše proměnlivé než statické. (Anderson, 1986, s. 13)

Mým záměrem není zdůrazňovat nebo umisťovat kauzalitu do terapeuta, ale nabídnout tvrzení, že terapeut je v takové pozici a má takovou odpovědnost, kdy by měl slepou uličku rozpoznat a jednat v ní. Anebo, jak často říkal Harry Goolishian: „Jedinou osobou, kterou terapeut může změnit, je on sám.“

STRUKTURA A PRVKY TERAPEUTICKÉ KONVERZACE

Jak docílit takového druhu dialogu, který je tvůrčí, který je spolupracující a rovnocenný, takový, ve kterém je klient expertem? Jak vytvoříme dialogický prostor? Jak nalezneme nové způsoby, jak hovořit o tom, co klienta trápí? Jak se posuneme od realistického jazyka k jazyku interpretativnímu, který nás přivede k novým způsobům, jak se dívat na problém? Jak získáme přístup k nevyslovenému a jak budeme to, co je nevyslovené, rozvíjet? Kdybych pozorovala několik terapeutů pracujících z tohoto filozofického postoje a hledala bych podobné prvky, co by to bylo za prvky? Co bych si měla především uchovat v paměti, když zkouším tímto způsobem pracovat?

Struktura konverzace

Struktura terapeutické konverzace je spontánní, určená právě probíhajícími interakcemi, které se klikatí a křížují. Neodvívá se od nějakého předem sepsaného scénáře, jako například od strukturovaného dotazníku nebo od stanovené posloupnosti aktivit. Nemohu znát své otázky předem; nemohu si vybírat slova podle toho, k jakému specifickému výsledku chci dojít. Chci se do toho procesu, který popisuji, zapojit přirozeně, nikoliv uměle. Protože jsem uvnitř, nikoli vně toho procesu, který se snažím utvářet. Vnějšímu pozorovateli, který má svoji představu, jak by měla konverzace vypadat, se tedy může zdát taková konverzace neuspořádaná. Může to vypadat, že terapeut nemá kontrolu nad rozhovorem, protože on ji opravdu nemá. Terapeut nekontroluje konzultaci tím, že by posunoval konverzaci specifickým směrem z hlediska obsahu nebo výsledku, ani nemá zodpovědnost za směr změny. Například novost, spíše než že by byla představena terapeutem z pozice mimo konverzaci, se rodí uvnitř dialogu. Výsledek takové konverzace nemůže být stanoven předem nebo předpovězen. Nemůže být „zpětně vysledován“ (Shotter, 1993a) k určité jednotlivé osobě. Je společně konstruován skrze odehrávající se konverzaci. Je důležité, aby jak klient, tak i terapeut, byli spokojeni s výsledkem.

Terapeut vždy hovoří v jednu chvíli s jednou osobou. To neznamená, že se konverzace stane rozvláchnou anebo že člověk nemůže promluvit, kdy chce. Tento proces terapeutovi spíše umožňuje, aby se mohl soustředit na vyprávění příběhu každého jednotlivce, ač si je přitom samozřejmě plně vědom ostatních osob v místnosti. Někdo mi řekl, že tím, jak jsem plně ponořena ve vyprávění, mám ve zvyku se naklánět k osobě, se kterou hovořím.

Během hovoru ostatní přítomní zaujímají reflektující pozici naslouchajících, ve které se může rozvinout vnitřní dialog. Při naslouchání nezaujímají obrannou pozici, protože příběh vytvářený mezi terapeutem a danou osobou je rozmanitý, a oni mají pocit, že terapeut považuje za důležité i to, co budou říkat oni, že budou také vyslechnuti, a chtějí spíše něco

přidat k příběhu a rozšířit jej, než jej přerušovat či opravovat. Občas někdo poznamená: „Ale to jsem nevěděla“ nebo „To jsem od tebe ještě neslyšel.“ Nejde ale o odhalování tajemství nebo přehlížených detailů. Obsah většinou nebývá nový; ale ty kousky jsou nějak jinak poskládány, podobně jako v Shotterově pojetí „pohybovat věcmi dokola“ a v Gadamerově pojetí přesunutí „diskuze na nové pole“.

Celkem přesně uchopila podstatu této zkušenosti reflektujícího naslouchání jedna terapeutka za jednosměrným zrcadlem, která mě poslouchala, jak hovořím s matkou a dcerou, se kterými ona sama pracovala, a potom se s námi podělila o svůj vnitřní dialog.¹¹ Znělo to jako „aha“ zážitek.

Předklonila jsem se a nechala to na sebe působit. Je to víc než jenom sledování a poslouchání rodiny; uspořádávají se mi myšlenky, když tu rodinu sleduji a poslouchám. Bylo to trochu, jako kdybych začala číst knihu někde uprostřed [zde odkazuje k předchozí fázi, kdy ztrácela kontext]. Věci mají určitou posloupnost. To, co říkají, pro mě není nové. Už jsem to slyšela, ale sledovat a naslouchat tímto způsobem je jednoznačně nové. ... Nejde o to, jací jsou; to jsem už, myslím, chápala..., ale ty kousky do sebe lépe zapadají, způsobem, který dává smysl... Poslouchání tam za zrcadlem pro mě bylo něco úplně nového – byla jsem mimo, ale zároveň jakoby uvnitř – nikdy to neposloucháte stejným způsobem.

Nyní mohla rodinu „lépe uchopit“ a měla pocit, že rozumí rozdílům mezi matkou a dcerou „novým způsobem“. Vypadalo to, že existuje „naděje tam, kde dříve nebyla žádná, jako kdyby mi někdo sundal břemeno z ramen“. Začínala mít nový pocit síly k jednání.

V jiném případě se manželka podívovala rozdílům mezi konverzacemi, které měla ona a její manžel doma i v terapii. „Nechápu to. Mluvíme tady o stejných věcech jako mluvíme doma, ale tady je to nějak jiné. Tady mluvíme o věcech jinak.“

Oba případy se podobají tomu, co Tom Andersen (1991, květen) považoval za jeden ze svých cílů v terapii: „Chci s lidmi hovořit způsobem, kterým jsme spolu ještě nikdy nehovořili a kterým nehovořili ani oni sami se sebou.“ Hovořit jinak částečně zahrnuje také naslouchat jinak.¹²

Související prvky

Dialogický proces s sebou nese šest vzájemně souvisejících, simultánně probíhajících, překrývajících se a následných prvků, které jsou všechny předmětem filozofického postoje (Anderson, 1986):

1. *Terapeut se propojuje se svým vnitřním dialogickým prostorem a pečuje o něj.* Terapeut musí v první řadě vstoupit do terapeutického vztahu se svým vnitřním dialogickým prostorem a neustále jej udržovat. To znamená, že terapeut udělá místo pro druhého tím, že nepřijde s již zformovanými myšlenkami a plány o klientovi nebo o problému a jeho řešení.
2. *Terapeut zahajuje a udržuje vnější dialog s klientem.* Terapeut vyvolává a usnadňuje vnější (ústní) dialogický proces a vytváří pro něj prostor.
3. *Klient vede vnitřní dialog sám se sebou.* Vnější dialogický proces zlepšuje schopnost klienta vést vnitřní dialog, spíše než monolog. Například poté, co je vyslechnuta část příběhu, klient nebo terapeut mohou položit otázku novým způsobem nebo nabídnout zajímavý okamžik, který podnítl vnitřní myšlenky a hlasy. Hlasitý proces sdíleného zkoumání vede k podobnému procesu uvnitř.

4. *Klienti vedou vnější dialog jeden s druhým.* Tím, že jednotlivec začne s terapeutem a sám se sebou hovořit jinak, začne mluvit jinak i s ostatními. Všichni přítomní se začínají připojovat k vyprávění příběhu a spíše k němu něco přidávají a rozšiřují jej, než že by opravovali verze někoho jiného.
5. *Klient vede vnitřní a vnější dialog mimo terapeutickou místnost.* Konverzace navazují jedna na druhou. Vnitřní a vnější dialogy uvnitř terapeutické místnosti umožňují lidem, aby hovořili sami se sebou a s ostatními jiným způsobem i po opuštění terapeutické místnosti. To je součástí transformační schopnosti dialogu a vyprávění. Není to nic statického, co je omezené stěnami nebo časem: je to spíš neustále probíhající proces, ve kterém každá konverzace přechází v další a je ovlivněna jinými konverzacemi.
6. *Terapeut vede vnitřní a vnější dialog mimo terapeutickou místnost.* Podobně jako klient si i terapeut odnáší konverzace-uvnitř-místnosti a myšlenky-v-pohybu s sebou. Budou mít vliv na další konverzace, budou se s nimi mísit, a ty budou následně dělat to samé.

PRAKTICKÉ OTÁZKY TERAPEUTICKÉ KONVERZACE

Systém, ve kterém pracujeme, a prostředí naší odborné praxe s sebou přinášejí pragmatické a společenské aspekty, které mohou možnosti dialogu zvyšovat, ale mohou jim i bránit. Následující úvahy nejsou to nejpodstatnější, ale jsou to zkrátka nástroje, ve kterých se odráží postoj, způsob přemýšlení o lidech, o sobě samých a o úkolech, které na nás čekají. K těmto nástrojům patří například uspořádání prostoru, psaní poznámek, plánování schůzek a systémové faktory.

Uspořádání prostoru

Něco tak jednoduchého jako uspořádání prostoru může jak usnadnit, tak i zkomplikovat dvojsměrný dialog při terapii, vzdělání nebo supervizi. Příležitostí pro dialogickou konverzaci je méně, pokud jsou lidé namačkáni bok po boku na pohovkách, když jsou studenti rozesazeni v řadách židlí a učitel stojí před nimi, když terapeut sedí na židli, která je odsunuta od ostatních, anebo když konzultant stojí za pódiem. V každém případě je pravděpodobné, že osoba v čele místnosti nebo ta s „nejlepší“ židlí může jednat hierarchicky nebo tak může být vnímána. Příležitostí pro konverzaci a spolupráci je více, pokud lidé sedí tak, že vidí jeden na druhého a uspořádání židlí naznačuje nestrannost. Ať už jde o kontext terapie, učení či konzultace, dávám přednost místnosti s podobnými židlemi rozmístěnými do kruhu. Ve výuce a při konzultacích často žádám o dovolu, abych mohla přeorganizovat prostor a také se ráda procházím po místnosti, abych byla blíže lidem, se kterými hovořím.

Psaní poznámek

Protože se chci ponořit do konverzace, nepíšu si v průběhu sezení poznámky (s výjimkou procesu nahrávání popsaném v konzultaci, která je obsahem kapitoly 11, což je však podle mě už na hraně dialogu). Na základě svojí zkušenosti jako terapeutky tvrdím, že pokud se v průběhu sezení věnuji psaní poznámek, je obtížné dávat najevo zájem, snadno něco přeslechnu a spíše se budu zabývat sama sebou. Protože věnuji hodně pozornosti příběhu

klienta, způsobu, jak jej chce vyprávět, a ne jak jej chci slyšet, podařilo se mi vypěstovat si dobrou paměť na lidi a jejich příběhy.

Schůzky

Protože se domnívám, že terapie nebo konzultace začíná prvním kontaktem mezi odborníkem a klientem, domlouvám si schůzky sama. Tento proces vylučuje tendenci přebírat významy, které vznikly v interakcích mezi přijímající osobou, sekretářkou, vedoucím oddělení nebo jakýmkoliv jiným prostředníkem, který mluvil s klientem přede mnou.

Pohodlí

Snadno zapomínáme, jak atmosféra prostředí ovlivňuje vztahy s našimi klienty, a tím i naši terapii, naše učení, naše konzultace. Mám raději neformální atmosféru, která je klientovi příjemná, než prostředí, které je formální a oddaluje mě od druhé osoby. Také chci, aby administrativní pracovníci, kteří s klienty nebo studenty hovoří po telefonu a přijímají je v kanceláři, měli přátelské, zdvořilé a ochotné chování.

Tyto a jiné praktické věci a společenské zvyky naší profese odrážejí postoje, které máme vůči sobě a lidem, se kterými pracujeme a žijeme. Mohou pomoci vytvářet spojení mezi klientem a pracovníkem, mezi kolegy či přáteli. Mohou být pozvánkou ke spolupracujícím vztahům, transformativním konverzacím, možnostem a úspěchům klienta, pracovníka, člověka. V duchu postmoderní terapie nám mohou pomoci být vítanými hosty v životech jiných lidí.

Váhavá otázka

Jak vůbec může způsob dialogické konverzace, který popisují, vést k nějaké změně u toho nesčetného množství nejrůznějších klientů, se kterými se setkáváme? Jakou má například relevanci v případě oné rozzlobené, podrážděné, svobodné černošské matky, jejíž syn dostal soudně nařízenou terapii kvůli tomu, že vytáhl pušku na svého spolužáka; u ženy, která nemá takový status nebo takové znalosti (které by terapeut možná mít mohl), aby jednala se soudem a se školou ve prospěch svého syna, a která není zvýhodněna životem v lepší čtvrti, na rozdíl od terapeuta? Zde předkládám její působivé myšlenky, jež vyplynuly z konverzace, kterou vedla sama se sebou ve chvíli, kdy váhala, zda jít na schůzku s terapeutem, a předjímala, co bude terapeut chtít slyšet, a co si myslela, že bude vědět.

Když mi řekli, abych sem dnes přišla, bála jsem se, že neřeknu ty správné věci, že bych asi měla říct to, co chcete slyšet, a pokud ne, tak vy jim řeknete, ano, odeberte jí syna. Chtěla jsem říct to, co je správné – pro mého syna. ... Snažila jsem se dát mu dobrý domov, učit ho jenom to dobré, ale co nadělám s tím vším okolo – drogy, pasáci, střelení, gangy. Bohaté děti bílých chodí do nemocnice. Moje dítě jde do vězení! To nemůžete pochopit. S tím mi nemůžete pomoci.

Jak mohou tyto konverzace přinést změnu například pětičlenné dvougenerační rodině uprchlíků z Bosny, kteří žijí v malém pokoji bez kuchyně v uprchlickém táboře v Chorvatsku? Ztratili všechny svoje osobní věci, svůj domov, svoji zemi, a protože si matka uvědomuje, že její manžel nemá to pravé vzdělání nebo dostatek pracovních zkušeností, aby mohli získat

občanství jiného státu, a pomalu ztrácí kontext svého života, říká: „Neumíte si představit, jaké to je, když si nemůžete uvařit ani vlastní jídlo, den co den, měsíc co měsíc. Můj manžel nemůže pracovat; nejsou peníze. Nemáme žádnou budoucnost.“

To, co mají tyto výroky společné, je pocit nepochopení, nepatřičnosti, beznaděje a pocit, že porozumění, sounáležitost a naděje už ani nejsou možné. Můžeme se pokusit porozumět těmto lidem a jejich situaci pomocí dialogu? Může pro ně být dialog užitečný? Může se z dialogu zrodit naděje nebo něco praktického? Abychom mohli nadále hledat odpovědi na tyto otázky, obracím se nyní k hlasům expertů: klientů.

¹ Studenti často používají slovo „síla“ k popisu svých osobních a pracovních zkušeností s vlastní transformací, když jsou ponořeni do pokusů naučit se spolupracující přístup.

² McCarthy a Byrne (1988) citují Hedermana a Kearneyho: „Bylo to místo, kde i to nejobyčejnější mohlo být pozorováno v neobvyklém světle. Musí existovat nějaká neutrální půda, kde se věci mohou odpojit od všech škodlivých a zavádějících vazeb a ukázat se, jaké opravdu jsou. ... Tato provincie, toto místo, toto centrum není politická nebo geografická pozice, je to spíš dis-pozice.“

³ Líbí se mi, jak švédská studentka filozofie Ullanliina Lehtinen zdůrazňuje Wittgensteinovu obezřetnost ve vztahu k subjektivitě, kterou nazývá *subjektivistický omyl*: chybné ztotožňování nebo zaměňování *subjektivity* (individuální zkušenosti) se *subjektivismem* (epistemologický relativismus) (1993, s. 44). Rozvíjí myšlenku, že vnitřní zkušenost, ačkoliv se zdá být vysoce individualizovaná pro osobu, která ji „vlastní“, je sociální konstrukt, který by měl být vystaven otázkám a pochybnostem. Gergen (1994) hovoří o problémech v pojetí *intersubjektivit*: jedna osoba může vstoupit do subjektivity druhého. Kritizuje zaběhlou tradici, kdy s analýzou lidského porozumění a sociálního významu začínáme na individuální úrovni a místo toho navrhuje, abychom začali na úrovni *lidských vztahů* (s. 258–263).

⁴ Diskuze o významovém cyklu nebo hermeneutickém kruhu viz Wachterhauser (1986b, s. 23) a Warneke (1987, s. 83–87).

⁵ Souhlasím s Gergenovým (1988a) rezervovaným postojem vůči pojetí „osoby jako textu“: „Metafora textu nás umísťuje do pozice, ve které čtení, intimita ani sebepoznání nejsou uskutečnitelné.“ (s. 43) Gergen dále tvrdí, a v tom s ním znovu souhlasím, že odpovědí není ani zaměření pozornosti na čtenáře. Obě pojetí umísťují jedince do izolace. Pokračuje:

Není možné podat žádné hodnotné vysvětlení toho, jak se z vnějšího projevu dospěje k platnému závěru o vnitřním světě, ve kterém se zrodil záměr nebo motiv; a existuje málo možností demonstrovat, jak mohou testy odolat vstřebání do čtenářovy před-struktury porozumění. Metafora osoby jako textu tedy upřednostňuje závěr, že validní komunikace, správná interpretace a přirozená intimita jsou všechny mimo dosah člověka. (s. 49)

Jeho alternativní, vztahové vysvětlení „pohlíží na interpretativní proces nikoli jako na akt samostatného jednotlivce, který se pokouší objevit vnitřní svět druhého, ale jako na proces vzájemné spolupráce“ (s. 49).

⁶ Vygotskij byl raným kritikem tradičních pohledů na vývoj a psychologii. On a jeho kolegové se zabývali kulturně historickým přístupem k lidskému vývoji, obzvláště k symbolickým prostředkům interakce: nabývání a používání řeči.

⁷ Pro Gergena (1994) znamená doplnění komunikativní reagování na vyjádření druhého a sladění se s tímto vyjádřením (s. 265). Slova, jak tvrdí, nemají význam sama o sobě: „Pouze nám se jeví, že vytvářejí význam, z důvodu svého umístění uvnitř oblasti lidské interakce.“ A právě na tuto oblast lidské interakce se Gergen odvolává jako na doplňování, které podle něj

utváří i omezuje význam. ... Je to pouze díky doplňkovým označujícím, že označované jednání získává schopnost mít nějaký význam a pouze uvnitř vztahu jednání-a-doplnění může být význam vůbec umístěn. (s. 265)

Doplňování je veskrze reciproční a fluidní proces, ve kterém „doplňky fungují tak, aby určily význam jednání, zatímco jednání vytváří a omezuje možnosti doplňování“ (s. 266); přitom každé jednání a každé doplňování, stejně jako jejich vzájemný vztah, jsou neustále vystavovány změně. Jednání ovlivňuje doplněk, který obratem ovlivňuje jednání, které obratem... atd. – což vede k nekonečnému počtu významů, s „možnostmi [dorozumění a] nedorozumění neustále a neústupně po ruce“ (s. 270). Viz také kapitola 2, s. 42.

⁸ Stein Braten je norský sociolog a systémový teoretik, který zpochybňuje vhodnost některých vývojových trendů a aplikací systémových teorií, především jejich myšlenek o autonomii, do sociálních a psychologických věd (viz Braten, 1987).

⁹ Shotter (1993a) také hovoří o určitých teoriích jako o monologických a tvrdí: „Tyto teorie jsou vedeny způsobem, že projekt jednotlivých výzkumníků přejde do monologického formulování jednoho jediného rámce, který má potom fungovat jako ‚strukturovaná šablona‘ pro všechny takové události, aby se mezi nimi budoval stabilní, koherentní a srozumitelný řád.“ (s. 57)

¹⁰ Jinde jsem psala o monologu jako o jednom způsobu porozumění slepým uličkám v terapii (Anderson, 1986). Nechci tím však říci, že monolog je špatný; spíše bych chtěla naznačit, že v těchto chvílích jsme uzavřeni pro druhé a neexistuje tedy žádné „křížení perspektiv“ (Braten, 1984).

¹¹ Tuto konzultaci popisují jinde: viz Anderson (1991b, 1993).

¹² Když hovořím o tomto způsobu dialogu a vztahu – tomto způsobu naslouchání – terapeuti a studenti jej často srovnávají s psychodynamicky zaměřeným rogeriánským přístupem. Je zde ale zásadní rozdíl. Záměrem terapeutových komentářů či otázek není zpětné reflektování, jde spíše o pokusy aktivně se účastnit sdíleného zkoumání, jehož součástí je ověřování si, jestli jsme rozuměli nebo nerozuměli, a také pomoc klientovi při rozvíjení vysloveného a při formulaci nevysloveného.